

**METODY MISYJNE BP. BERNARDA HISZPANA
I BP. OTTONA Z BAMBERGU.
ANALIZA PORÓWNAWCZA**

Robert Masalski*

Archiwum Archidiecezjalne w Szczecinie

Wstęp

U podstaw rodzącej się wiary zarówno w życiu osobistym człowieka, jak i w życiu społecznym całych narodów jest sakrament chrztu świętego, który jako sakrament chrześcijańskiej inicjacji przez obrzęd obmycia wodą w imię Trójcy Najświętszej włącza człowieka do wspólnoty Ludu Bożego. W płaszczyźnie indywidualnej stanowi on przede wszystkim początek nadprzyrodzonego życia człowieka. Przynależność do Kościoła i jedność z nim w aspekcie teologicznym, a także jurydycznym podkreślana jest przede wszystkim w płaszczyźnie społecznej.

1. Profil misyjny bp. Bernarda i bp. Ottona z Bambergu

Początki chrześcijaństwa na Pomorzu Zachodnim należy łączyć z erygowaniem przez papieża Sylwestra II w 1000 roku biskupstwa kołobrzeskiego, które przynależało do metropolii gnieźnieńskiej. Diecezja, która obejmowała całe

* Ks. Robert Masalski – dr nauk humanistycznych (KUL); dyr. Archiwum Archidiecezjalnego w Szczecinie; email: robert.masalski@gmail.com. Zainteresowania naukowe: Kościół na Pomorzu Zachodnim, kultura umysłowa duchowieństwa; autor *Dziejów diecezji szczecińsko-kamieńskiej 1972–1992* (Szczecin 2017); redaktor naukowy książki: *Kultura umysłowa a tożsamość narodowa i europejska. Kultura słowa drukowanego*” (Szczecin 2011); *Kultura umysłowa a tożsamość narodowa i europejska. Kultura muzyczna* (Szczecin 2013).

Pomorze ze wschodnią granicą na Wiśle, na skutek reakcji pogańskiej wkrótce upadła¹. Niepowodzeniem też zakończyła się pierwsza próba rechryścianizacji, której miał dokonać biskup Bernard Hiszpan. Pochodził z Hiszpanii. We Włoszech wstąpił do zakonu benedyktyków eremitów, tam też został mianowany biskupem w miejsce usuniętego przez Stolicę Apostolską. Jednakże niesnaski w diecezji wynikły z podziału między wiernymi, których część opowiadała się za usuniętym biskupem, sprawiły, że złożył otrzymaną godność i usunął się z życia publicznego. Następnie zgodnie z żywą wśród eremitów włoskich tradycją apostołowania wśród ludów słowiańskich, a być może także pod wpływem biskupa Ottona z Bambergu, postanowił pracować wśród tych ludów. Zaopatrzony przez papieża w pełnomocnictwa misyjne, przybył ok. 1120 roku na dwór Bolesława Krzywoustego i osiadł w eremie benedyktyńskim w Kazimierzu Biskupim. Stamtąd Bolesław skierował go do pracy na Pomorzu Zachodnim. W 1122 roku, prawdopodobnie w towarzystwie przewodnika i tłumacza, dotarł Bernard Hiszpan na wyspę Wolin².

Oderwany od życia asceta, skromny i ubogi biskup nie zaimponował bogatym mieszkańcom Wolina, którzy byli dumni ze swych wystawnych świątyń pogańskich. Dlatego też z nieufnością i wzdargą patrzyli na biskupa, do którego nienawiść podgrzewali pogańscy kapłani, cieszący się szacunkiem wśród miejscowej ludności. Ukazywali oni Bernarda Hiszpana jako osobę chcącą się wzbogacić ich kosztem. Kiedy biskup rzucił się z toporem na posąg pogański, został pochwycony i wyrzucony poza miasto. Na niepowodzenie misji wpłynął także fakt, że Bernard nie uzyskał bezpośredniej pomocy ze strony Bolesława Krzywoustego, który w tym czasie był zajęty organizowaniem wyprawy na Włodzimierza Monomacha na Rusi, i nie mógł jednocześnie zająć się sprawami krzewienia chrześcijaństwa na północnym zachodzie³. Po nieudanej wyprawie Bernard Hiszpan przebywał

¹ W. Abraham, *Organizacja Kościoła w Polsce do połowy XII w.*, Poznań 1962, s. 153; G. Labuda, *Początki diecezjalnej organizacji kościelnej na Pomorzu i na Kujawach w XI i XII wieku*, „Zapiski Historyczne” 33 (1968), z. 3, s. 29–34; tenże, *O najstarszej organizacji Kościoła w Polsce*, „Przegląd Powszechny” 101 (1984), nr 6, s. 393; B. Wolny, *Dawne stolice biskupów pomorskich*, „Kościół nad Odrą i Bałtykiem” 3 (1991), nr 1, s. 6; L. Leciejewicz, *Gdzie zostały umieszczone pierwsze siedziby biskupie na Pomorzu?*, „Zeszyty Kulickie” 2 (2001), s. 19–23.

² J. Bazydło, *Bernard*, w: *Encyklopedia Kościoła*, t. 2, red. F. Gryglewicz, R. Łukaszyk, Z. Sułowski, Lublin 1995, kol. 297–298.

³ R. Grodecki, *Bernard Hiszpan*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 1, red. W. Konopczyński, Kraków 1935, s. 457; M. Chorzępa, *Bernard Hiszpan apostoł Pomorza Zachodniego i pierwszy bp lubuski*, „Gorzowskie Wiadomości Kościelne” 9 (1965), nr 6, s. 142–145; B. Konarski, *Bernard Hiszpan zapomniany apostoł Pomorza Zachodniego*, „Kościół nad Odrą i Bałtykiem” 2 (1990), nr 20, s. 4; tenże, *Bernard Hiszpan – zapomniany apostoł Pomorza Zachodniego*, „Przegląd Zachodniopomorski” 7 (1992), z. 1, s. 153–155; L.P. Słupecki, *Świątynie pogańskich Pomorzan w czasach misji świętego Ottona (Szczecin)*, „Przegląd Religioznawczy” (1993), nr 3, s. 19.

jako poseł Bolesława Krzywoustego w opactwie benedyktyńskim św. Michała w Bambergu. Był prawdopodobnie pierwszym biskupem powstałego w 1124 roku biskupstwa lubuskiego⁴.

Inna droga, z której planowana była ekspansja chrześcijaństwa na Pomorze, wiodła z biskupstwa lubuskiego, które zostało założone jeszcze przed wyprawą misyjną Ottona z Bambergu⁵. Ostateczne utrwalenie się katolicyzmu i rozbudowa organizacji kościelnej na tych ziemiach były udziałem Bolesława Krzywoustego, który dokonał politycznego połączenia Pomorza z Polską, i św. Ottona z Bambergu, który w latach 1124–1125 i 1128 odbył wyprawy misyjne na Pomorzu, dając podstawy pod erekcję nowego biskupstwa.

Biskup Otton pochodził z bogatej rodziny ze Szwabii, kształcił się w Wülzburgu k. Eichstätt. Około roku 1080 przybył do Polski z Henrykiem z Wülzburgu. Był kapłanem i powiernikiem żony Władysława Hermana, Judyty. Po powrocie do Niemiec został kapelanem i kanclerzem Henryka IV, a także nadzorował budowę katedry w Spirze. W 1102 roku został biskupem Bambergu i wycofał się z życia politycznego. Jednocześnie zajął się duszpasterstwem, budową nowych klasztorów, a także reformą starych w duchu odnowy z Hirsau⁶. Dokonał reformy opactwa Michelsberg. Był również fundatorem klasztorów w Aldersbach, Arnoldstein, Banz, Heilsbronn, Langheim, Prüfening i Windbergu. Godne uwagi jest podkreślenie, że jako mediator odegrał ważną rolę w konflikcie Henryka IV, a następnie Henryka V z papieżem, tym samym przyczyniając się do pokoju w Niemczech. Po nieudanej misji biskupa Bernarda zwanego Hiszpanem na Po-

⁴ J. Bazydło, *Bernard...*, kol. 297–298.

⁵ K. Ślaski, *Granica wielkopolsko-pomorska w okresie wczesnego feudalizmu*, „Przegląd Zachodni” 10 (1954), nr 1–2, s. 92–93.

⁶ M. Daniluk, *Hirsau*, w: *Encyklopedia Kościoła*, t. 6, red. J. Walkusz, S. Janeczek, S. Wielgus, Lublin 1993, kol. 934: „Hirsau, Hirachau, dawne opactwo benedyktyńskie koło Stuttgartu, w średniowieczu ośrodek konfederacji klasztorów i gregoriańskiej reformy. Założone około 830–838 r. przez Erlafrida, hrabię Calw, zostało zasiedlone mnichami z Fuldy pod kierownictwem opata Lutberta (zm. 853). Z końcem X w. opactwo podupadło, a mnisi opuścili je po śmierci opata Konrada (zm. 1001 r.). Po odrestaurowaniu Hirsau w latach 1048–1054 i na skutek interwencji papieża Leona IX zasiedlono je w 1065 r. mnichami z Einsiedeln. Opatem został wówczas mnich z opactwa Wilhelm z opactwa św. Emmerama z Ratyzbony. W 1075 r. uzyskał on dla Hirsau od papieża Grzegorza VII przywilej opieki papieskiej, a następnie w 1079 r. przyjął grupę mnichów z Cluny. Fundamentem wprowadzonej w życie w l. 1083–1088 zmodyfikowanej obserwacji kunkiej był *Consuetudines Cluniacenses* Ulryka, przeora Cluny, a przystosowany dla Hirsau przez Wilhelma. W ten sposób stając się ośrodkiem reformy gregoriańskiej, opactwo w Hirsau popierało papieża Grzegorza VII w walce z królem Henrykiem IV. Wśród klasztorów przynależących do konfederacji Hirsau, a charakteryzujących się w budownictwie na opactwie Hirsau, tzw. szkoła budownictwa Hirsau, możemy wymienić m.in. Michelsberg w Bambergu, Alpirsbach, Paulinzelle czy Halberstadt”.

morzu został zaproszony przez Bolesława Krzywoustego do podjęcia ewangelizacji tych terenów⁷.

Biskup Otton, w przeciwieństwie do Bernarda Hiszpana, nauczony jego doświadczeniem, zupełnie inaczej przygotował swoją misję: położył nacisk zarówno na odpowiednią prezentację swojej osoby, jak i świty oraz zaopatrzył się w odpowiednie podarunki dla wpływowych osób. W 1124 roku, podróżując z ok. dwudziestoma kapłanami przez Pragę i Gniezno, gdzie spotkał się z księciem i otrzymał zbrojną eskortę, rozpoczął akcję misyjną. Dostatecznie zaopatrzony w pieniądze i żywność przybył najpierw do Pyrzyc, gdzie udzielił pierwszego chrztu ok. siedmiu tysiącom osób. Następnie udał się do Kamienia, Wolina i Szczecina. Biskup Otton wraz z chrystianizacją tych terenów w XII wieku położył pierwsze fundamenty pod organizację parafialną, budując w Białogardzie, Choćkowie, Gardźcu, Kamieniu, Kołobrzegu, Lubiniu, Pyrzycach, Szczecinie, Uznamiu, Wolinie i Wołogoszczy kościoły, które obsadził duszpasterzami. Wyjednał też u księcia Warcisława uposażenie dla nowych kościołów grodowych, które były podstawową jednostką organizacyjną Kościoła, gdyż sieć parafialna zaczęła się tu tworzyć dopiero w drugiej połowie XII wieku i przez cały wiek XIII. Po powrocie z wyprawy biskup opiekę nad misjami zlecił kapłanowi pochodzenia polskiego – Wojciechowi. Po 1125 roku na Pomorzu Zachodnim wzrosły wpływy niemieckie i tendencje autonomiczne, a konsekwencją tego był powrót wielu miast do pogaństwa. Na prośbę księcia Warcisława I w 1128 roku doszło do kolejnej wyprawy misyjnej Ottona, która umocniła nowy Kościół, a zarazem przeprowadzono dalszą chrystianizację Pomorza. Tym razem niemiecki misjonarz podróżował przez Merseburg i Magdeburg, w wyniku czego nawrócił też pogańskie plemiona północnowieleckie, ale nie zdołał dotrzeć na Rugię i ziemię wkrzańską. O sukcesie chrystianizacji zadecydowało przede wszystkim poparcie księcia Bolesława Krzywoustego, księcia pomorskiego Warcisława, a także wielmoży Wyszaka⁸.

⁷ M. Okoń, *Otton z Bambergu*, w: *Encyklopedia Kościoła*, t. 14, red. E. Gigilewicz, Lublin 2010, kol. 1027.

⁸ *Vita Ottonis Episcopi Bambergensis*, w: *Monumenta Poloniae Historica*, t. 2, wyd. A. Bielowski, Lwów 1872, s. 33–144; M. Wehrmann, *Die Lehr- und Predigtätigkeit des Bischofs Otto von Bamberg in Pommern*, „Baltische Studien” 26 (1924), s. 157–186; A. Holz, *Bischof Otto von Bamberg in Warp*, „Baltische Studien” 45 (1958), s. 27–42; B. Kumor, *Początki organizacji parafialnej na ziemiach polskich*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” 5 (1958), z. 4, s. 103–115; tenże, *Katecheza chrzcielna biskupa Ottona z Bambergu w czasie chrystianizacji Pomorza Zachodniego*, „Zeszyty Kulickie” 2 (2001), s. 35–41; M. Chorzępa, *Biskupstwo kamieńskie – część I*, „Gorzowskie Wiadomości Kościelne” 6 (1962), nr 12, s. 377–378; J. Petrshon, *Apostolus Pomeranorum*, *Studien zur Geschichte und Bedeutung des Apostelepithetons Bischof Ottos I von*

Nie możemy zapomnieć o chrystianizacji jako czynnikiem jednoczącym ludność wielu plemion w obrębie nowego organizmu. Przyjęcie nowej wiary stanowiło również warunek uznania międzynarodowego i dawało nowemu państwu określony status, co prawda niezabezpieczający przed podbiciem przez inne państwa chrześcijańskie, ale w każdym razie utrudniającym taki podbój. Biorąc pod uwagę mentalność ludzi tamtego wieku, liczyły się przede wszystkim argumenty namacalne przekonujące o sile Boga chrześcijańskiego w zestawieniu z bogami pogańskim. Zwycięstwo na polu bitwy można było interpretować jako znak z nieba. Ordalia, sądy Boże w najrozmaitszych postaciach, były powszechnie praktykowane zarówno przez chrześcijan, jak i pogan⁹.

2. Teoria misji w średniowieczu

Co się zaś tyczy teorii misji średniowiecznych, to mamy w historii problem, gdyż właściwie brakuje opracowań na ten temat w średniowiecznej Polsce. Historiografia omawia przebieg misji, ale tylko czasami zajmuje się zasadami ich przeprowadzania¹⁰.

Wraz z rozwojem Kościoła w Europie zaczęto stosować w przeprowadzanych akcjach misyjnych coraz bardziej skuteczne metody. W naszym wypadku

Bamberg, „Historisches Jahrbuch” 86 (1966), s. 257–294; tenże, *Otto von Bamberg und seine Biographie. Grundform und Entwicklung des Otto-Boldes im hohen und späten Mittelalter*, „Zeitschrift für Bayerische Landesgeschichte” 43 (1980), t. 1, s. 3–27; B. Zientara, *Polityczne i kościelne związki Pomorza Zachodniego z Polską za Bolesława Krzywoustego*, „Przegląd Historyczny” 61 (1970), z. 2, s. 208–213; B. Konarski, *Warcisław I – pierwszy książę Pomorza Zachodniego*, „Jantarowe Szlaki” 25 (1982), nr 3, s. 20; G. Labuda, *Chryścianizacja Pomorza (X–XIII stulecie)*, „Studia Gdańskie” 9 (1993), s. 52–53; L. Leciejewicz, *Spoleczne i polityczne warunki chryścianizacji Pomorza*, „Pomerania Antiqua” 16 (1995), s. 61–74; J. Strzelczyk, *Bolesław Krzywousty i Otton z Bambergu*, w: *Pomorze Zachodnie w tysiącleciu*, red. P. Bartnik, K. Kozłowski, Szczecin 2000, s. 47–67; M.T. Zahajkiewicz, *Metody chryścianizacji na ziemiach polskich na przykładzie misji pomorskiej św. Ottona z Bambergu*, „Rocznik Teologiczny” 47 (2000), z. 4, s. 36–46; J. Kłoczowski, „Nowe chryścianizacja” w XII wieku: od Skandynawii po Balkany, w: *Historia chryścianizacji. Religia – kultura – polityka*, t. 5, red. A. Vauchez, Warszawa 2001, s. 270; Z. Lec, *Życie i działalność biskupa-misjonarza*, w: *Św. Otton z Bambergu – Ewangelizator Pomorza. Jego kult do czasów współczesnych*, red. G. Wejman, Szczecin 2004, s. 11–32.

⁹ J. Kłoczowski, *Nowe chryścianizacja świata zachodniego. Chryścianizacja Słowian, Skandynawów i Węgrów między IX a XI wiekiem*, w: *Historia chryścianizacji. Religia, kultura, polityka*, red. J.M. Mayer, J. Kłoczowski, t. 4 [red. G. Dagron, Ch. Hannicki, *Biskupi, Mnisi i Cesarze 610–1054*], Warszawa 1999, s. 694.

¹⁰ W. Urban, *Akcja misyjna Kościoła katolickiego w Polsce*, w: *Księga 1000-lecia katolicyzmu w Polsce*, red. P. Kałwa, Lublin 1969, s. 585–639.

interesować nas będzie profil misji wśród Słowian, gdyż metody wypracowane na przełomie VIII i IX wieku stosowane były również przy chrystianizacji Polski i Pomorza. Z kolei misje wyruszające z Polski trzymały się tych zasad, a w niektórych wypadkach jeszcze bardziej je rozwinęły i udoskonaliły. Ostatnią misją przeprowadzoną według średniowiecznych metod była akcja na Litwie pod koniec XIV wieku i na Żmudzi na początku XV wieku. Ważne znaczenie dla opracowania zasad pracy misyjnej wśród Słowian posiadały pisma Alkuina, protokół patriarchy Akwilei Paulina II oraz kazania Bedy Czcigodnego. Istotne było też w IX wieku nawrócenie Bułgarów, a także pismo papieża Mikołaja I *Responsa ad consulta Bulgarorum*, będące odpowiedzią na pytania skierowane do Stolicy Apostolskiej¹¹.

Ważnym zagadnieniem przy prowadzeniu misji było uświadomienie sobie właściwego stosunku do świata pogańskiego. Należało dać odpowiedź na pytanie: czy przy rozkrzewianiu wiary katolickiej można stosować przymus, czy wyłącznie perswazję. Protokół patriarchy Akwilei Paulina II mówi, że do wiary można tylko zachęcać słownie, głosząc naukę o nagrodzie wiecznej i o karze potępienia¹². Rozpoczynając masowe akcje chrystianizacyjne, Słowian, Alkuin pisał: „Fides sicut sanctus ait Augustinus res est voluntaria non necessaria [...]. Unde et praedicatorum paganorum populum pacificis verbis et prudentibus, fidei docere debent”¹³. Można więc powiedzieć, że obowiązywał aksjomat św. Augustyna: „Credere non potest homo nisi volens”. Ważna jest odpowiedź papieża Mikołaja I na pytanie króla bułgarskiego Borysa, w której to papież podkreśla, że „raczej należy przekonywać za pomocą nauki, rady i dowodów niż przez użycie siły”. Powyższe wypowiedzi tworzyły średniowieczny kanon przeprowadzania akcji misyjnych w Europie¹⁴. Jednakże trzeba podkreślić, że w średniowiecznej Europie istniały dwa sposoby podejścia do pogan, jednakże kanoniści byli zgodni, że niewierzący podlega prawu naturalnemu i na skutek tego mają prawo do własności, władztwa i jurysdykcji. Polska po przyjęciu chrztu w 966 roku włączyła się aktywnie w prowadzenie misji wśród ludów ościennych, co pozwoliło też na zdobycie wielu doświadczeń chrystianizacyjnych, wśród których naczelną zasadą była perswazja. Dająca do myślenia jest postawa Bolesława Chrobrego po

¹¹ M.T. Zahajkiewicz, *Chrzest Litwy. Wprowadzenie. Problem chrztu Litwy w historiografii*, w: *Chrzest Litwy. Geneza przebieg konsekwencje*, red. M.T. Zahajkiewicz, Lublin 1990, s. 42.

¹² *Protokół Paulina II*, w: *Bibliotheca rerum Germanicarum, Monumenta Alcuiniana*, t. 6, Berlin 1873, s. 311–318.

¹³ Tamże, s. 320.

¹⁴ M.T. Zahajkiewicz, *Chrzest Litwy...*, s. 43.

zamordowaniu św. Wojciecha w 997 roku, król bowiem nie podjął wtedy żadnego odwetu. Podobnie po męczeństwie św. Brunona z Kwerfurtu w 1009 roku. Także akcja misyjna św. Ottona z Bambergu, prowadzona przy wsparciu Bolesława Krzywoustego, jako naczelny aksjomat przyjęła augustiańską zasadę o dobrowolności przyjęcia chrztu. I jeśli w otoczeniu biskupa byli rycerze i wojsko, to dla stworzenia odpowiedniego wizerunku biskupa Ottona. Mając doświadczenie misji Bernarda Hiszpana, która była po części lekcją pogładową, Otton dobrze ocenił Pomorzan i zauważył, że patrzyli oni na nową religię i jej wyższość przez pryzmat misjonarzy. Bardziej słuchali tych, którzy otaczali się większym splendorem¹⁵.

Analizując przebieg misji na Pomorzu, należy podkreślić, że przyjęciu chrztu towarzyszyła katecheza, czyli nauczanie prawd wiary i moralności. To była sprawa fundamentalna w każdej akcji chrystianizacyjnej. Już św. Augustyn w *De catechizandis rudibus* wspominał o nauczaniu przed przyjęciem chrztu, które miało być gruntowne i dotyczyło prawd wiary i moralności chrześcijańskiej. Dylemat powstał z udzielaniem chrztu wielkiej liczbie osób, czyli masowej akcji chrystianizacyjnej. Należało rozstrzygnąć dobór tematów katechezy i czasu, który miano poświęcić katechumenom. Alkuin przyjął schemat: nauczanie prawd wiary, chrzest, nauka moralności. Podobnie działać zalecał w IX wieku protokół sporządzony przez Paulina II, który jako swoją regułę przyjęli misjonarze pracujący wśród Słowian. Nauczanie poprzedzające chrzest miało trwać według niego przynajmniej siedem dni¹⁶.

Jak podaje *Encyklopedia katolicka*, Otton z Bambergu podczas chrystianizacji stosował właśnie potrójny schemat misji, opracowany w czasach karolińskich przez Alkuina¹⁷.

¹⁵ Tamże, s. 44.

¹⁶ *Protokół Paulina II...*, s. 311–313.

¹⁷ M. Okoń, *Otton z Bambergu...*, kol. 1027; U. Borkowska, F. Gryglewicz, *Alkuin*, w: *Encyklopedia Kościoła*, t. 1, red. F. Gryglewicz, R. Łukaszyk, Z. Sułowski, Lublin 1995, kol. 375–376: „Alkuin, Alchoin, Alcwin, z anglosaskiego Ealhwine, Albinus ur. ok. 730 r. prawdopodobnie w pobliżu Yorku w Nortumbrii. Pochodził ze stanu rycerskiego. Wykształcenie pobrał w szkole katedralnej w Yorku z rąk Egberta i Aelberta, który jako abp Yorku powierzył mu w 767 r. prowadzenie szkoły i biblioteki. W Yorku Alkuin przyjął też święcenia diakonatu. W 782 r. objął kierownictwo szkoły pałacowej w Akwizgranie, która stała się szybko centrum kulturalnym państwa Karola Wielkiego. W swoim ośrodku opierał się na klasycznym programie 7 sztuk wyzwolonych, dodając naukę o Piśmie, św. Alkuin współpracował z cesarzem w dziele reformy szkolnej, a konsekwencją tego było przywrócenie klasycznej metody nauczania. Godne uwagi jest podkreślenie, że nieczytelną kursywę merowińską zastąpił nowym typem pisma, które zostało upowszechnione w zachodniej Europie jako minuskuła karolińska. W 766 r. Alkuin opuścił dwór Karola Wielkiego i osiadł w nadanym mu opactwie św. Marcina z Tours. Tu doprowadził do rozkwitu szkołę klasztorną i utworzył wzorcowe skryptorium, w którym powstały kodeksy pisane minuskułą karolińską, oraz przywracał dyscypli-

Sama zaś relacja misji biskupa Ottona na Pomorzu zawarta w *Monumenta Poloniae Historica* zawiera również streszczenie nauki wygłoszonej przez misjonarza i dokładną relację z udzielenia sakramentu chrztu w Pyrzycach. Kolejno następowały po sobie: siedmiodniowa katechizacja, trzydniowy post, zalecenie odbycia kąpeli i ubranie się w czyste białe szaty. W dniu chrztu biskup wygłaszał kazanie, a następnie chrzczono w trzech kadziach (baptysteriach), oddzielnie mężczyzn, kobiety i dzieci. Kapłan chrzczył stojącego w baptysterium przez trzykrotne zanurzenie jego głowy w wodzie¹⁸.

Helmut Holzapfel pisze: „Otton zatrzymał się tam czternaście dni i głosił kazania odziany w ozdobne szaty pontyfikalne. Podczas pobytu podobno ochrzcił pięciuset pogan, a według Herborda nawet siedem tysięcy”¹⁹.

Odtwarzając liturgię chrztu stosowaną na Pomorzu i powołując się na znawcę historii polskiej liturgii, ks. prof. Wacława Schenka, w Kościele zachodnim, jeśli chodzi o chrzest dorosłych, stosowano połączenie zanurzenia do kolan, względnie bioder, z polaniem. Pod koniec średniowiecza dokonywało się stopniowe przechodzenie od chrztu przez zanurzenie do chrztu przez samo polanie wodą. Jednakże można sądzić, że chrzest przez zanurzenie dziecka zachował się powszechnie do końca XV wieku²⁰.

Warto by jeszcze całą akcję chrystianizacji Pomorza, jak i wszystkie działania misyjne w tym czasie, rozważyć pod kątem tego, jak człowiek średniowiecza rozumiał kwestie „wolności” i „przymusu” w przyjęciu wiary. W magisterium ówczesnego Kościoła chrzest łączył w sobie dwa rytury: *abrenuntiatio diaboli* i *confessio fidei*. Były to również dwa kolejne etapy postępowania. *Abrenuntiatio diaboli* oznaczało wyrzeczenie się dawnych wierzeń, a *confessio fidei* przyjęcie nowej wiary. I jeśli w średniowieczu mówimy o tolerancji, to dotyczyła ona tylko jednostek. Nikogo nie zmuszano do wyrzeczenia się dawnej wiary i przyjęcia chrztu. Jednak niedopuszczalną rzeczą było tolerowanie oficjalnego i publicznego kultu innego niż katolicki²¹. W tym kontekście zmiana wyznania stawała się wydarzeniem największej rangi, zmieniającym głęboko życie całej wspólnoty, i mu-

nę zakonną. Tym samym włączył się w nurt kulturalnej odnowy zwanej renesansem karolińskim. Zmarł 19 maja 804 r. w Tours. Jego twórczość nie jest oryginalna, przekazywał on raczej wiedzę poprzednich pokoleń”.

¹⁸ *Otonis Episcopi Bambergensis*, w: *Monumenta...*, t. 2, s. 88 i n.

¹⁹ H. Holzapfel, *Kościół między Odrą a Bałtykiem*, Olsztyn 1990, s. 114.

²⁰ W. Schenk, *Liturgia sakramentów świętych*, t. 1, Lublin 1962, s. 40–41.

²¹ M.T. Zahajkiewicz, *Chrzest Litwy...*, s. 45–46; T. Krahel, *Chrzest władcy i chrystianizacja narodu litewskiego*, w: *Diecezja wileńska. Studia i szkice*, red. T. Krahel, Białystok 2014, s. 71.

siała na to wyrazić zgodę nie tylko elita władzy, ale i szersze kręgi społeczności. Były przypadki, że chrzest księcia nie znajdował naśladowców wśród jego poddanych i pogaństwo nadal rozwijało się dobrze. Decyzję o zmianie religii podejmowało często zgromadzenie wolnych, instytucja żywa wśród Słowian i Skandynawów. Najbardziej spektakularna była decyzja islandzkiego zgromadzenia *Althing*, które w latach 999–1000 ogłosiło, że chrześcijaństwo staje się oficjalną religią w kraju²². W przypadku Pomorza księstwo było czymś w rodzaju federacji kilku plemion. Pokonany książę Warcisław zażądał, aby misjonarze objechali wszystkie plemiona i za każdym razem uzyskali zgodę zainteresowanych na chrzest. Wspomniane już żywoty Ottona z Bambergu dostarczają interesujących danych o reakcjach poszczególnych plemion. Porządek każdego spotkania rozpoczynał się rozmowami z rządzącymi, a dopiero później z ogółem wolnych mieszkańców, czyli wiecem. Czasami wszystko odbywało się bardzo płynnie, bez żadnych niespodzianek, tak jak w Pyrzycach. W Kamieniu również, dzięki żonie Warcisława, wszystko odbyło się bardzo sprawnie. Dopiero za Odrą, bliżej plemion połabskich, przywiązanych mocno do swoich pogańskich wierzeń, misjonarze natrafili na silny opór. W Szczecinie misjonarze pracowali dwa miesiące bez żadnego wyniku pozytywnego i dopiero groźba Bolesława Krzywoustego – nawrócenie albo wojna – skłoniły możnych i wiec do przyjęcia chrześcijaństwa. Ta mieszanina presji i perswazji wydaje się typowa dla ówczesnej epoki, a w przypadku Pomorza należy pamiętać, że misje poprzedziła wieloletnia wojna, przegrana przez Pomorzan. Sama jednak zasada zgody księcia, możnych i wiecu, nawet jeśli w ujęciu holistycznym miała ona jedynie charakter formalny, wydaje się zasadą o niemałym znaczeniu²³.

Implikacją udanej chrystianizacji Pomorza był fakt, że ostatecznie papież Innocenty II bullą *Ex commissa nobis a Deo* z 14 października 1140 roku utworzył biskupstwo pomorskie, ze stolicą w Wolinie, i nadał mu charakter biskupstwa misyjnego, którego pierwszym biskupem został Wojciech (1140–1161)²⁴. Bulla protekcyjna wyznaczała też źródła utrzymania biskupa, a mianowicie stałą daninę

²² J. Kłoczowski, *Nowe chrześcijaństwo świata zachodniego...*, s. 693.

²³ Tamże, s. 694.

²⁴ *Bulla Innocentego II papieża, mocą której Wojciech został biskupem pomorskim*, w: *Monumenta Poloniae Historica*, s. 19–20; B. Kumor, *Granice metropolii i diecezji polskich 966–1939*, Lublin 1969, s. 51; G. Labuda, *Początki biskupstwa wolińskiego w bulli papieża Innocentego II z dnia 14 X 1140 roku*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 61 (1992), s. 15–28; J. Podrański, *Dokument papieża Innocentego II z 1140 roku*, „Szczeciński Informator Archiwalny” 11 (1997), s. 175–179; A. Weiss, *Przynależność metropolitarna biskupstwa kamieńskiego ok. 1140 r.*, „Zeszyty Kulickie” 2 (2001), s. 87–90. Autor mówi o immediacji biskupstwa.

w formie dziesięciny, uiszczanej przez wiernych w zbożu i pieniądzach, opłaty targowe i cła, a także dwanaście kasztelanii, wśród których były: Kamień, Kołobrzeg, Pyrzyce, Stargard, Szczecin, Uznam i Wolin²⁵.

W czasie wojny Pomorza z królem duńskim Waldemarem biskup pomorski Konrad von Salzwedel (1161–1186) schronił się w Uznamie, a następnie na skutek zniszczeń Wolina w latach 1170 i 1173 przeniósł swoją stolicę biskupią do Kamienia Pomorskiego²⁶.

Po śmierci Konrada I kapituła wybrała biskupem dotychczasowego proboszcza katedry Zygryda (1186–1191), prawdopodobnie pochodzenia duńskiego. Za jego rządów 25 lutego 1188 roku papież Klemens III bullą *Ex iniuncto nobis a Deo apostolatus* potwierdził oficjalnie przeniesienie stolicy biskupstwa do Kamienia²⁷. Od tej pory diecezja pomorska zmieniła nazwę na diecezję kamińską i podlegała bezpośrednio biskupowi rzymskiemu²⁸.

Zakończenie

W niniejszej eksploracji naukowej w sposób metodologiczny ukazane zostały sylwetki dwóch misjonarzy Pomorza – Bernarda Hiszpana i biskupa Ottona – oraz metoda prowadzonych przez nich akcji chrystianizacyjnych. Dokonując podsumowania, można postawić tezę, że Otton, ucząc się na błędach swojego poprzednika, dobrze wykorzystał daną mu szansę, w myśl powiedzenia *Historia magistra vitae est*. Patrząc też na kanon dokumentów kształtujących model misji wśród Słowian, a w konsekwencji Pomorzan, możemy postawić hipotezę o wpływach św. Cyryla i św. Metodego na kształtowanie się ducha chrześcijańskiego w późniejszym Kościele kamińskim.

²⁵ A. Baciński, *Diecezja kamińska w świetle historii*, „Gorzowskie Wiadomości Kościelne” 5 (1961), nr 2, s. 98–107.

²⁶ B. Kumor, *Kamińska diecezja...*, kol. 483–497.

²⁷ Tenże, *Granice metropolii i diecezji...*, s. 51.

²⁸ J. Walicki, *Przynależność metropolitarna biskupstwa kamińskiego i lubuskiego na tle rywalizacji Magdeburga i Gniezna*, Lublin 1960; J. Śrutwa, *Dzieje Pomorza Zachodniego (diecezja wolińska, a później kamińska) między związkami z Gnieznom, Magdeburgiem i bezpośrednią zależnością od Stolicy Apostolskiej*, „Szczecińskie Studia Kościelne” 2 (1991), s. 31–40; A. Weiss, *Biskupstwa bezpośrednio zależne od Stolicy Apostolskiej w średniowiecznej Europie*, Lublin 1992, s. 260–274.

Bibliografia

- Abraham W., *O najstarszej organizacji Kościoła w Polsce*, „Przegląd Powszechny” 101 (1984), nr 6, s. 393.
- Abraham W., *Organizacja Kościoła w Polsce do połowy XII w.*, Poznań 1962.
- Baciński A., *Diecezja kamińska w świetle historii*, „Gorzowskie Wiadomości Kościelne” 5 (1961), nr 2, s. 98–107.
- Bazydło J., *Bernard*, w: *Encyklopedia Kościoła*, t. 2, red. F. Gryglewicz, R. Łukaszyk, Z. Sułowski, Lublin 1995, kol. 297–298.
- Borkowska U., Gryglewicz F., *Alkuin*, w: *Encyklopedia Kościoła*, t. 1, red. F. Gryglewicz, R. Łukaszyk, Z. Sułowski, Lublin 1995, kol. 375–376.
- Bulla Innocentego II papieża, mocą której Wojciech został biskupem pomorskim*, w: *Monumenta Poloniae Historica*, t. 2, wyd. A. Bielowski, Lwów 1872, s. 19–20.
- Chorzępa M., *Bernard Hiszpan apostoł Pomorza Zachodniego i pierwszy bp lubuski*, „Gorzowskie Wiadomości Kościelne” 9 (1965), nr 6, s. 142–145.
- Chorzępa M., *Biskupstwo kamińskie – część I*, „Gorzowskie Wiadomości Kościelne” 6 (1962), nr 12, s. 377–378.
- Daniluk M., *Hirsau*, w: *Encyklopedia Kościoła*, t. 6, red. J. Walkusz, S. Janeczek, S. Wielgus, Lublin 1993, kol. 934.
- Grodecki R., *Bernard Hiszpan*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 1, red. W. Konopczyński, Kraków 1935, s. 457.
- Holz A., *Bischof Otto von Bamberg in Warp*, „Baltische Studien” 45 (1958), s. 27–42.
- Holz A., *Katecheza chrzcielna biskupa Ottona z Bambergu w czasie chrystianizacji Pomorza Zachodniego*, „Zeszyty Kulickie” 2 (2001), s. 35–41.
- Holzapfel H., *Kościół między Odrą a Bałtykiem*, Olsztyn 1990.
- Kłoczowski J., „*Nowe chrześcijaństwo*” w XII wieku: *od Skandynawii po Balkany*, w: *Historia chrześcijaństwa. Religia – kultura – polityka*, t. 5, red. A. Vauchez, Warszawa 2001, s. 265–283.
- Kłoczowski J., *Nowe chrześcijaństwo świata zachodniego. Chrystianizacja Słowian, Skandynawów i Węgrów między IX a XI wiekiem*, w: *Historia chrześcijaństwa. Religia, kultura, polityka*, red. J.M. Mayer, J. Kłoczowski, t. 4 [red. G. Dagron, Ch. Hannicki, *Biskupi, Mnisi i Cesarze 610–1054*], Warszawa 1999, s. 691–730.
- Konarski B., *Bernard Hiszpan – zapomniany apostoł Pomorza Zachodniego*, „Kościół nad Odrą i Bałtykiem” 2 (1990), nr 20, s. 4.
- Konarski B., *Bernard Hiszpan – zapomniany apostoł Pomorza Zachodniego*, „Przegląd Zachodniopomorski” 7 (1992), z. 1, s. 153–155.
- Konarski B., *Warcisław I – pierwszy książę Pomorza Zachodniego*, „Jantarowe Szlaki” 25 (1982), nr 3, s. 20–21.
- Kraheil T., *Chrzest władcy i chrystianizacja narodu litewskiego*, w: *Diecezja wileńska. Studia i szkice*, red. T. Kraheil, Białystok 2014, s. 67–80.

- Kumor B., *Granice metropolii i diecezji polskich 966–1939*, Lublin 1969.
- Kumor B., *Początki organizacji parafialnej na ziemiach polskich*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” 5 (1958) z. 4, s. 103–115.
- Labuda G., *Chryścianizacja Pomorza (X–XIII stulecie)*, „Studia Gdańskie” 9 (1993), s. 45–60.
- Labuda G., *Początki biskupstwa wolińskiego w bulli papieża Innocentego II z dnia 14 X 1140 roku*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 61 (1992), s. 15–28.
- Labuda G., *Początki diecezjalnej organizacji kościelnej na Pomorzu i na Kujawach w XI i XII wieku*, „Zapiski Historyczne” 33 (1968) z. 3, s. 29–34.
- Lec Z., *Życie i działalność biskupa-misjonarza*, w: *Św. Otton z Bambergu – Ewangelizator Pomorza. Jego kult do czasów współczesnych*, red. G. Wejman, Szczecin 2004, s. 11–32.
- Leciejewicz L., *Gdzie zostały umieszczone pierwsze siedziby biskupie na Pomorzu?*, „Zeszyty Kulickie” 2 (2001), s. 19–23.
- Leciejewicz L., *Spoleczne i polityczne warunki chrystianizacji Pomorza*, „Pomerania Antiqua” 16 (1995), s. 61–74.
- Okoń M., *Otton z Bambergu*, w: *Encyklopedia Kościoła*, t. XIV, red. E. Gigilewicz, Lublin 2010, kol. 1027.
- Petrshon J., *Apostolus Pomeranorum, Studien zur Geschichte und Bedeutung des Apostel-pithetons Bischof Ottos I von Bamberg*, „Historisches Jahrbuch” 86 (1966), s. 257–294.
- Petrshon J., *Otto von Bamberg und seine Biographie. Grundform und Entwicklung des Otto-Boldes im hohen und späten Mittelalter*, „Zeitschrift für Bayerische Landesgeschichte” 43 (1980), t. 1, s. 3–27.
- Podralski J., *Dokument papieża Innocentego II z 1140 roku*, „Szczeciński Informator Archiwalny” 11 (1997), s. 175–179.
- Protokół Paulina II*, w: *Bibliotheca rerum Germanicarum, Monumenta Alcuiniana*, t. 6, Berlin 1873, s. 311–318.
- Schenk W., *Liturgia sakramentów świętych*, t. 1, Lublin 1962.
- Słupecki L.P., *Świątynie pogańskich Pomorzan w czasach misji świętego Ottona (Szczecin)*, „Przegląd Religioznawczy” (1993), nr 3, s. 19.
- Strzelczyk J., *Bolesław Krzywousty i Otton z Bambergu*, w: *Pomorze Zachodnie w tysiącleciu*, red. P. Bartnik, K. Kozłowski, Szczecin 2000, s. 47–67.
- Ślaski K., *Granica wielkopolsko-pomorska w okresie wczesnego feudalizmu*, „Przegląd Zachodni” 10 (1954), nr 1–2, s. 92–93.
- Śrutwa J., *Dzieje Pomorza Zachodniego (diecezja wolińska, a później kamińska) między związkami z Gnieznem, Magdeburgiem i bezpośrednią zależnością od Stolicy Apostolskiej*, „Szczecińskie Studia Kościelne” 2 (1991), s. 31–40.
- Urban W., *Akcja misyjna Kościoła katolickiego w Polsce*, w: *Księga 1000-lecia katolicyzmu w Polsce*, red. P. Kałwa, Lublin 1969, s. 585–639.
- Vita Ottonis Episcopi Bambergensis*, w: *Monumenta Poloniae Historica*, t. 2, wyd. A. Biełowski, Lwów 1872, s. 33–144.

- Walicki J., *Przynależność metropolitarna biskupstwa kamińskiego i lubuskiego na tle rywalizacji Magdeburga i Gniezna*, Lublin 1960.
- Wehrmann M., *Die Lehr- und Predigtätigkeit des Bischofs Otto von Bamberg in Pommern*, „Baltische Studien” 26 (1924), s. 157–186.
- Weiss A., *Biskupstwa bezpośrednio zależne od Stolicy Apostolskiej w średniowiecznej Europie*, Lublin 1992.
- Weiss A., *Przynależność metropolitarna biskupstwa kamińskiego ok. 1140 r.*, „Zeszyty Kulickie” 2 (2001), s. 87–90.
- Wolny B., *Dawne stolice biskupów pomorskich*, „Kościół nad Odrą i Bałtykiem” 3 (1991), nr 1, s. 6.
- Zahajkiewicz M.T., *Metody chrystianizacji na ziemiach polskich na przykładzie misji pomorskiej św. Ottona z Bambergu*, „Rocznik Teologiczny” 47 (2000), z. 4, s. 36–46.
- Zahajkiewicz M.T., *Chrzest Litwy. Wprowadzenie. Problem chrztu Litwy w historiografii*, w: *Chrzest Litwy. Geneza przebieg konsekwencje*, red. M.T. Zahajkiewicz, Lublin 1990, s. 33–56.
- Zientara B., *Polityczne i kościelne związki Pomorza Zachodniego z Polską za Bolesława Krzywoustego*, „Przegląd Historyczny” 61 (1970), z. 2, s. 208–213.

METODY MISYJNE BP. BERNARDA HISZPANA I BP. OTTONA Z BAMBERGU. ANALIZA PORÓWNAWCZA

Streszczenie

Nieodzownym elementem rodzącej się wiary zarówno w życiu osobistym człowieka, jak i w życiu społecznym całych narodów jest sakrament chrztu świętego. Początki chrześcijaństwa na Pomorzu Zachodnim należy łączyć z dwiema osobami: biskupem Bernardem i biskupem Ottonem z Bambergu. Są to postacie o diametralnie różnych profilach misyjnych. Biskup Bernard to ubogi duchowny, którego ewangelizacja w zetknięciu z mentalnością Pomorzan poniosła fiasko. Natomiast biskup Otton ubogacony doświadczeniem swojego poprzednika, liczący się z mentalnością ówczesnych ludzi i mający świadomość skuteczności ordaliów, zapoczątkował proces chrystianizacji Pomorza Zachodniego. Mając na uwadze teorię misji, należy podkreślić, że misjonarze Pomorza w całym średniowieczu stosowali naczelną zasadę perswazji. Analizując zaś sam przebieg misji, zauważalne jest, że kierowano się schematem Alkuina. Konsekwencją chrystianizacji Pomorza było utworzenie 14 października 1140 roku pomorskiego biskupstwa misyjnego ze stolicą w Wolinie.

Słowa kluczowe: bp Bernard Hiszpan, bp Otton z Bambergu, metody misji, Wolin, Kamiń, biskupstwo

MISSIONARY METHODS OF BISHOP BERNARD SPANIARD AND BISHOP OTTO OF BAMBERG – COMPARATIVE ANALYSIS

Summary

The sacrament of baptism is an indispensable element of the faith in personal life and also in the social life of entire nations. The beginnings of Christianity in Western Pomerania should be combined with two people: bishop Bernard and bishop Otto of Bamberg. They were characters with diametrically different mission profiles. The Bishop Bernard, poor clergyman whose evangelization failed in contact with the mentality of Pomeranians. Bishop Otto enriched by the experience of its predecessor, counting with the mentality of contemporary people and being aware of effectiveness of trial by ordeal, initiated the process of Christianization of Western Pomerania. Bearing in mind the theory of the mission it should be emphasized that missionaries in Pomerania, as throughout the whole Middle Ages, used the guiding principle of persuasion. Analyzing the course of the mission, it is noticeable that missionaries went by Alcuin's scheme. The consequence of Christianization of Pomerania, was the creation of Pomeranian bishopric missionary with its capital in Wolin, on 14 October 1140.

Keywords: Bishop Bernard Spaniard, Bishop Otto of Bamberg, methods of mission, Wolin, Kamień, bishopric

Translated by Mirosława Landowska